

Betalningsvilja, behov och nationalekonomer

Sven Bergenstråhle

Behovs begrepp används sällan av nationalekonomer. Neoklassiska nationalekonomer förutsätter att behoven uttalas och kanaliseras via marknaden. En kvalitativ variabel (**behov**) blir mätbar först då den via marknaden omvandlas till det kvantitativt mätbara kronor/enhet. De talar om "revealed preferences", d.v.s. att människors beteende avslöjar deras önskemål. Hur gärna man vill ha något mäts genom betalningsviljan, d.v.s. hur mycket en individ är beredd att betala för att erhålla varan. Individernas betalningsvilja kommer till uttryck via den sammanlagda efterfrågan.

Men kopplingen önskemål/behov - **betalningsvilja** - efterfråga förutsätter egentligen att betalningsviljan bygger på en jämnt fördelad betalningsförmåga. För att slippa sådana diskussioner brukar ekonomer i en bisats hänvisa till ett modellantagande enligt vilket fördelningen av resurser i samhället är den kollektivt önskade, är politiskt sanktionerad.

I en teori som försöker beskriva prisbildningen på en fri marknad kan man använda begrepp som betalningsvilja och efterfrågan på detta sätt, som uttryck för egenskaper hos kollektiv. Den analysmodellen utgår från ett slags helikopterperspektiv, som i vissa sammanhang kan vara berättigat. Men att tro sig göra välfärdsanalyser med hjälp av dessa begrepp är ett misstag. Kollektivets välfärd måste ändå grunda sig på individernas välfärd.

Det neoklassiska synsättet ser individerna som sökande efter maximal egennytta och rationellt väljande de bästa medlen för att nå sina mål. Individerna fattar sina egna beslut. Dessa självständiga individer möts på marknaden där en perfekt konkurrens skapar maximal effektivitet och välfärd. Enligt detta synsätt är varje samhällsingripande i marknaden av ondo.

Synsättet, som är dominerande bland nationalekonomerna, återfinns även i den statsvetenskapliga Public Choice-skolan, i den psykologiska balansteorin, och den sociologiska utbytesteorin.

Adam Smith, som är teorins fader, underströk att marknaden som system bygger på att varje aktör utgör från sitt egenintresse:

"Det är inte av välgörenhet från slaktaren, bryggaren eller bagaren, som vi väntar oss få vår middag, utan från deras beaktande av sitt egenintresse. Vi vänder oss inte till deras humanism utan till deras egenkärlek och talar aldrig med dem om våra egna behov utan om deras fördelar." (Adam Smith [1776] 1937 'The Wealth of Nations', Modern Library Editions. New York: Random House)

Under förutsättning att marknaden kännetecknas av 'perfekt konkurrens' d.v.s. att alla aktörer har fullständig information om priser och kvalitet, att alla fritt kan välja vilken vara som helst på marknaden, att ingen enskild aktörs beslut (till exempel beroende på ekonomisk eller politisk makt) kan påverka prisbildningen, att aktörerna fattar rationella beslut för att maximera sin egennytta, med mera, åstadkoms maximal effektivitet och välfärd. Detta sker genom marknadens 'osynliga hand'.

Denna modell existerar inte i verkligheten, men används ändå av ekonomer som en slags referens. Frågan är om detta är ett fruktbart synsätt.

I Amitai Etzionis enastående bok 'The Moral Dimension - Towards a New Economics' The Free Press, New York 1988 påpekas

"Ekonomer har länge känt till att förutsättningarna för perfekt konkurrens aldrig kan uppfyllas, och - vilket är det viktigaste - att när bara en av dem saknas, kan inte fördelarna med perfekt konkurrens uppnås. Detta har framhävts i en ofta citerad, mästerlig artikel av Lipsey och Lancaster

(1956). De förutsätter att en marknads förmåga att uppnå perfekt konkurrens beror på huruvida den uppfyller alla villkoren för paretooptimalitet¹. Och de tillägger.: 'Det är väl känt att uppnående av paretooptimalitet kräver att alla villkoren för optimum samtidigt uppfylls'. Lipsey och Lancaster visar också att om ett av villkoren inte kan uppfyllas 'så är de övriga paretovillkoren, även om de är möjliga att uppnå, i allmänhet inte längre önskvärda.' Ett annat mönster eller annan modell behövs då.

Av detta följer att när en ekonomi rör sig i riktning mot perfekt konkurrens, t.ex. som resultat av en avreglering av en industri, kan man inte anta att ett sådant steg kommer att medföra några av den perfekta konkurrensens fördelar. Konkurrens är antingen perfekt eller är det inte; som graviditet, det finns inte grader." (a.a. s. 200-201, min översättning.)

Så, om vi ska ta de neoklassiska ekonomerna själva på allvar, vilka Etzioni citerar, måste alla förutsättningar vara uppfyllda för att det ska vara en perfekt konkurrensmarknad. Det torde inte finnas någon enda marknad som uppfyller villkoren att varje aktör på marknaden har perfekt information, att ingen enskild aktör kan påverka marknaden, att alla aktörer maximerar sin egen nytta och att det går att på kort tid påverka utbudet efter efterfrågans svängningar.

Det betyder också att de dogmatiska påståendena om att varje avreglering skulle medföra ett steg mot en perfekt konkurrensmarknad och därför medföra ökad samhällsekonomisk effektivitet och ökad välfärd inte ens har stöd i den neoklassiska ekonomiska teori som många ekonomer bygger sina modeller med.

I själva verket är dessa ekonomer lata. De orkar inte göra empiriska undersökningar av verkligheten utan tuggar dogmatiska teser utan verklighetsgrund.

Dessutom håller inte heller den neoklassiska teorins grundläggande antaganden vid en beskrivning av verkligheten. I och för sig kan antagandet om den rationella, egoistiska människan förklara en del mänskligt handlande men långt ifrån allt. Känslor, normer, maktrelationer, grupp-tillhörighet osv spelar sannolikt en betydligt större roll.

Ett begrepp som betalningsvilja (som inte tar hänsyn till individers eller hushålls betalningsförmåga) kan inte spegla hur angelägen någon vara eller tjänst är för en viss individ eller ett visst hushåll. Ett alternativ vore att mäta betalningsviljan - ur ett individuellt perspektiv - som den andel av den disponibla inkomsten som en individ/ett hushåll är berett för att erhålla en viss nytta. Problemet kvarstår dock med hushåll/individer helt utan inkomster.

Det är orimligt att påstå att en fördelning av varor och tjänster som innebär att de med stora resurser kan överrösta de med mindre resurser skulle vara den bästa, ge maximal välfärd osv. Men det är just detta som neoklassiska nationalekonomer hävdar.

Orden påverkar vår verklighetssyn. Om jag vill betala 50 procent av min disponibla inkomst för en viss lägenhet visar jag då inte en högre betalningsvilja jämfört med den som bara är beredd att betala 20 procent av sin disponibla inkomst för samma lägenhet?

¹ Paretooptimalitet kallas inom nationalekonomin en situation då tillgängliga resurser inte kan omfördelas så att någon får det bättre utan att någon annan får det sämre. Om en ekonomi förändras så att minst en person får högre nytta utan att situationen försämras för någon, är det en paretoförbättring.